

Maciej Płotkowiak*

orcid.org/0000-0001-8797-3160

Jakub Ignacy Gołębiowski**

orcid.org/0000-0002-4314-6769

Sławomir Słowiński***

orcid.org/0000-0001-9303-7213

Obszar średniowiecznego rynku w Chojnie w świetle najnowszych badań

The Chojna Medieval Market Square Area in the Light of the Latest Research

Słowa kluczowe: Chojna, rynek, rozwój urbanistyczny, badania architektoniczne, badania archeologiczne

Keywords: The Chojna Medieval Market Square Area in the Light of the Latest Research

Wprowadzenie

Współczesna Chojna stanowi przykład niewielkiego ośrodka miejskiego zlokalizowanego w południowo-zachodniej części województwa zachodniopomorskiego. O średniowiecznej świetności tego miasta świadczą wysokiej klasy zabytki architektury gotyckiej, przede wszystkim kościół Mariacki, ratusz, klasztor Augustianów i system fortyfikacji miejskich z zachowanymi bramami i basztami. Niestety poza wspomnianymi obiektami na obszarze starego miasta praktycznie nie zachowały się przykłady średniowiecznej i nowożytnej zabudowy mieszkalnej, ponieważ uległy zniszczeniu w trakcie II wojny światowej. W wyniku powyższych zniszczeń oraz poprzez zastosowaną formę odbudowy, polegającą na swobodnym i rozproszonym sytuowaniu nowej zabudowy, historyczny układ urbanistyczny tego fragmentu miasta jest dziś nie w pełni czytelny. Szczególnie obszar wokół dawnego rynku uległ znaczącym przekształceniom, a przedwojenna skala wnętrza urbanistycznego została zaburzona. W przedmiotowym kontekście rozważana jest koncepcja ponownego zagospodarowania otwartych przestrzeni wokół rynku, co stało się przyczynkiem do przeprowadzenia pierwszych

Introduction

Contemporary Chojna is an example of a small town, located in the southwestern part of the West Pomeranian Voivodeship. The medieval splendor of the town is still evidenced by its high-class monuments of Gothic architecture, especially the Church of Holy Mary, the Town Hall, the Monastery of the Order of Saint Augustine and the system of the town's fortifications with preserved gates and towers. Unfortunately, in addition to the aforementioned buildings, there are virtually no cases of surviving medieval and contemporary residential buildings in the old-town area, as they were destroyed during the Second World War. As a result of the aforementioned destruction and through the form of reconstruction used, which involves the loose and dispersed placement of new buildings, the historical urban layout of this part of the town is not fully legible today. In particular, the area around the former market square was significantly transformed, and the prewar scale of the urban interior itself was disrupted. In the context in question, the concept of redeveloping the open spaces around the market square is under consideration, which gave rise to the first postwar archaeolog-

* dr inż. arch., Wydział Architektury, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

** dr inż. arch., Wydział Architektury, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

*** mgr, Dział Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie

* *Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, West Pomeranian University of Technology in Szczecin*

** *Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, West Pomeranian University of Technology in Szczecin*

*** *M.Sc., Archeology Department of the National Museum in Szczecin*

Cytowanie / Citation: Płotkowiak M., Gołębiowski J.I., Słowiński S. The Chojna Medieval Market Square Area in the Light of the Latest Research. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2024, 77:107–120

Otrzymano / Received: 13.08.2023 • **Zaakceptowano / Accepted:** 11.02.2024

doi: 10.48234/WK77CHOJNA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

w okresie powojennym badań archeologicznych i architektonicznych wzdłuż północno-zachodniej pierzei dawnego placu rynkowego*.

Stan badań nad miastem lokacyjnym w Chojnie

Źródła do historiografii miasta Königsberg in Neumark (obecnie Chojna) są stosunkowo nieliczne. Chronologicznie najstarszą publikację [Kehrberg 1725] stanowi opis dziejów miasta autorstwa erudyty epoki baroku. Charakter oryginalny posiada zbiór dokumentów średniowiecznych znany pod nazwą „Pommersches Urkundenbuch” (PUB), których opracowanie w 2. poł. XIX w. rozpoczął szczeciński archiwista Robert Klemplin [1868–1907]. U schyłku XIX w. został opublikowany tekst, którego autor jako pierwszy z badaczy wskazywał przedlokacyjną genezę miasta [Reiche 1898]. Pochodząca z tego samego roku publikacja [Adler 1898] zawierająca krótki rys historyczny miasta i opis budowli średniowiecznych nie wnosi żadnych nowych faktów ani ustaleń. W XX w. ukazały się jeszcze: omówienie genezy i charakterystyki przestrzennej miast marchijskich [Siedler 1914] zawierające plan Chojny z odtworzeniem podziałów własnościowych z 1724 r., katalog zabytków dawnego powiatu Königsberg Nm. [Blunck 1927, s. 31] z planem miasta średniowiecznego, który został opracowany zapewne na podstawie ilustracji z publikacji Siedlera, oraz inne teksty [Bütow 1939; Keyser 1941]. Ten ostatni przedstawił m.in. hipotezę o lokalizacji grodu i przyległej doń osady słowiańskiej w rejonie średniowiecznej bramy Vierraden. W 1946 r. po raz kolejny opublikowano plan Chojny z 1724 [Munch 1946]. W 2. poł. XX w. Ewa Lukas [1964] omówiła topografię i historię Chojny oraz zaprezentowała katalog zabytków i wytyczne konserwatorskie do planu zagospodarowania przestrzennego miasta. Niemal dziesięć lat później próbę odtworzenia kształtu założenia przedlokacyjnego na podstawie cech istniejącej struktury przestrzennej miasta przedstawił Stanisław Bobiński [1975].

Ważny przyczynek do badań nad strukturą przestrzenną Chojny stanowi pionierska publikacja Stanisława Latoura [1981]. Po raz kolejny proces rozwoju przestrzennego miasta od XIII do XV w. i charakterystykę przykładów architektury monumentalnej omówiła Kazimiera Kalita-Skwirzyńska [2004]. Spośród tekstów opublikowanych w XXI w. – poza [Graliński 2011, s. 71–90; Rymar 2016; Gierke 2012, s. 139–152; Kuna 2015; Gierke 2017, s. 159–172] – jako najważniejszą można wskazać publikację Michała Gierke [2013, s. 7–48], zawierającą podsumowanie stanu badań terenowych nad genezą i formą urbanistyczną miasta lokacyjnego w Chojnie. Autor wyeksponował dwa podstawowe wątki dotyczące struktury przestrzennej miasta, które w różnorodnej formie przewijają się w literaturze przedmiotu, a które dotychczas nie znalazły zadowalającego rozstrzygnięcia opartego na faktach.

Wątek pierwszy stanowi zagadnienie domniemanego grodu, który miałby poprzedzać miasto lokacyjne.

ical and architectural investigation along the northwest frontage of the former market square.

The state of research on the charter town of Chojna

Sources for the historiography of the town of Königsberg in Neumark—present-day Chojna—are relatively few. Chronologically, the oldest publication [Kehrberg 1725] is an overview of the town's history by an erudite Baroque-period author. The collection of medieval documents known as the *Pommersches Urkundenbuch* (PUB), whose compilation began in the second half of the nineteenth century by the Szczecin archivist Robert Klemplin [1868–1907] is quite original in this respect. At the end of the nineteenth century, a text was published, whose author was the first of the researchers to point out the pre-charter origins of the town [Reiche 1898]. The publication by Adler [1898], dated to the same year, contains a brief historical sketch of the town and a description of medieval buildings but does not contribute any new facts or findings. In the course of the twentieth century, the following were also published: a discussion of the origins and spatial characteristics of March cities [Siedler 1914], containing a plan of Chojna with a reconstruction of ownership divisions from 1724, a catalog of monuments of the former county of Königsberg Nm. [Blunck 1927, p. 31] with a plan of the medieval town, which was probably compiled based on illustrations from Siedler's work, and other texts [Bütow 1939; Keyser 1941]. The last of these presented, among other things, a hypothesis concerning the placement of a Slavic gord and its adjacent settlement in the area of the medieval Bierraden Gate. In 1946, the 1724 plan of Chojna was published once again [Munch 1946]. In the second half of the twentieth century, Ewa Lukas [1962] discussed the topography and history of Chojna and presented a catalog of historical monuments and conservation guidelines for the town's spatial development plan. Almost a decade later, an attempt to reconstruct the shape of the pre-charter layout based on the features of the existing spatial structure of the city was presented by Stanisław Bobiński [1975].

An important contribution to the study of the spatial structure of Chojna was made by the pioneering publication by Stanisław Latour [1981]. Afterwards, the spatial development of the town from the thirteenth century to the fifteenth century and an overview of its monumental architecture were once again discussed by Kazimiera Kalita-Skwirzyńska [2004]. Among the texts published in the twenty-first century [Graliński 2011, pp. 71–90; Rymar 2012; Gierke 2012, pp. 139–152; Kuna 2015; Gierke 2017, pp. 159–172], the work by Michał Gierke [2013, pp. 7–48], which summarizes the state of field research on the genesis and urban form of the post-charter town of Chojna, can be listed as the most important. Gierke highlighted two essential themes regarding the spatial structure of the town, which had been present in various forms in

Ryc. 1. Königsberg in der Neumark, autor: Matthäus Merian, miedzioryt cz.-b., 13,5 x 35,5 cm, pochodzący z dzieła Martina Zeillera [1652].
 Fig. 1. Königsberg in der Neumarck, by: Matthäus Merian, black-and-white copperplate, 13.5 x 35.5 cm from a work by Martin Zeiller [1652].

Bezpośrednią przesłankę do lokalizacji grodu na terenie Chojny stanowią źródła pisane potwierdzające istnienie Starego i Nowego Miasta. Według niektórych badaczy¹ Stare Miasto miałoby stanowić pozostałość grodu, a Nowe Miasto powstać w czasie kolonizacji niemieckiej. Jednak w trakcie prowadzonych dotychczas terenowych badań archeologicznych obecności grodu nie udało się potwierdzić².

Wątek drugi to rodowód i dzieje znanej ze wzmianek historycznych chyży (Kietz)³, która według niektórych badaczy musiała być przestrzennie powiązana z grodem. Jednak w wyniku badań archeologicznych prowadzonych w rejonie hipotetycznej lokalizacji chyży nie potwierdzono jej przedlokacyjnej genezy.

Rys historyczny miasta Chojna

Chojna to niewielki ośrodek miejski o genezie średnio-wiecznej. Początki miasta nie są bliżej znane. Dawniej próbowano wywieść jej nazwę od słowiańskiego grodu Chinz lub Chynez⁴. Jednak jego nazwa, w pełnej formie niemieckiej, pojawia się dopiero w 1244 r. w dokumencie Barnima I wystawionym w związku z nadaniem przez niego templariuszom wsi Nawodna (Nahausen). W opisie granic nadania pojawia się nazwa Konigksberge. Nie jest znany akt lokacyjny ani data lokacji. Chojna została prawdopodobnie lokowana pomiędzy 1235 a 1240 r. przez Barnima I, pierwsi koloniści pochodzili z Przeclawia (obecnie Prenzlau), a prawo, jakim się posługiwali, to tzw. odmiana stendalska prawa magdeburckiego⁵. Niewiele wiemy o historii miasta w XIII w. W latach 1267–1271 dokonano zamiany ziemi chojeńskiej, będącej wówczas własnością biskupa brandenburskiego, z margrabiami brandenburskimi (Janem II, Ottonem IV i Konradem) na miasto Lowenberg. Nie wiadomo, kiedy ani w jaki sposób biskup brandenburski wszedł w posiadanie Chojny, a wymieniony dokument jest ważny z tego powodu, że wówczas po raz pierwszy określono wyraźnie Chojnę mianem miasta (*civitas*). Prawdopodobnie gwałtowny rozwój Chojny

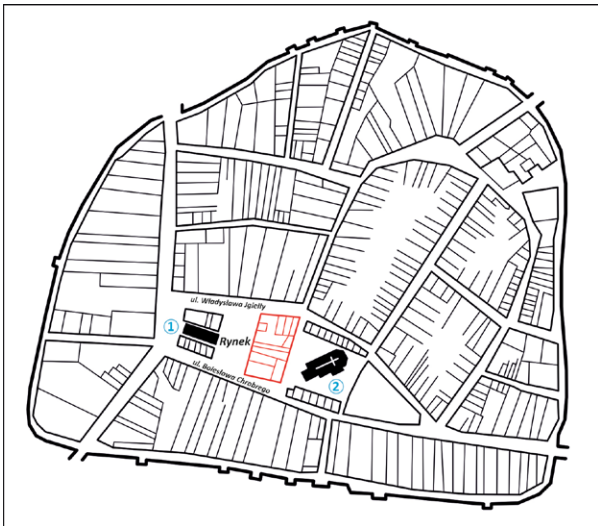
the literature, and which so far had not been satisfactorily resolved based on fact.

The first theme is the alleged gord that would precede the post-charter town. Written sources that attest to the existence of the Old and New Towns are direct evidence to the location of the gord in Chojna. According to some researchers,¹ the Old Town is to be the remains of the gord, and the New Town was to be built during German colonization. However, the field archaeological investigations conducted so far did not confirm presence of the gord.²

The second theme is the origin and history of a *chyża* (Kietz), known from historical references,³ which, according to some researchers, must have been spatially linked to the gord. However, as a result of an archaeological investigation in the area of the hypothetical location of the *chyża*—its pre-charter genesis was not confirmed.

Outline of the history of Chojna

Chojna is a small town with medieval origins. Its beginnings are largely unknown. In the past, attempts were made to derive its name from the Slavic gord of Chinz or Chynez.⁴ However, its name, in its full German form, only appeared in a 1244 document by Barnim I, issued in connection with his granting of the village of Nawodna (Nahausen) to the Templars. In the description of the boundaries of the grant, the name Konigksberge appears. Neither the charter nor its date are known. Chojna was probably issued its charter between 1235 and 1240 by Barnim I, the first colonists came from Przeclaw (present-day Prenzlau), and the set of rights they used were the so-called Stendal variety of the Magdeburg Law.⁵ We know little about the town's history in the thirteenth century. In the years 1267–1271, the land around Chojna, then owned by the Bishop of Brandenburg, was exchanged with the Brandenburg margraves (John II, Otto IV and Konrad) for the town of Lowenberg. It is not known when or

Ryc. 2. Przerys planu miasta z 1724 r. Jobsta Eduarda Siedlera, kolorem czerwonym oznaczono kwartał zabudowy, nr 1 – ratusz, nr 2 – kościół Mariacki; oprac. J. Gołębiowski.

Fig. 2. A redrawn version of the town's plan from 1724, by Jobst Eduard Siedler. The town block is marked in red, No. 1 – town hall, No. 2 – Church of Holy Mary; by J. Gołębiowski.

rozpoczął się na przełomie XIII i XIV stulecia. W końcu XIII w. w źródłach pojawiają się wzmianki o istnieniu w mieście instytucji takich jak rada miejska (1292), ława miejska (1298), a burmistrz jest wymieniony po raz pierwszy w 1312 r. Wcześniej, z 1282 r. pochodzi informacja o objęciu patronatem parafii w Chojnie przez templariuszy z pobliskiej Rurki, co wskazuje, że istniała już wówczas fara miejska, zastąpiona w końcu XIV w. przez zachowaną do dzisiaj budowlę gotycką. Z ostatniej ćw. XIII w. pochodzi także pierwotny budynek ratusza, który poprzedzał obiekt zachowany do dziś, oraz klasztor Augustianów, usytuowany w północno-wschodniej części miasta.

W okresie gospodarczej prosperity, która trwała do lat 30. XVI w., miasto o powierzchni ok. 26 ha zostało otoczone przez okazałe mury miejskie z efektywnymi bramami. Istniejące już wcześniej kluczowe budowle miejskie, tj. kościół farny i ratusz, przebudowano, nadając im reprezentacyjną formę architektoniczną o cechach stylistycznych związanych z działalnością warsztatu Henryka Brunsberga.

W 1. poł. XVI w. w wyniku nałożenia się na siebie dwóch niekorzystnych czynników (podziału dawnej marchii brandenburskiej i stopniowego wprowadzania reformacji) Chojna zaczęła podupadać. Niegdyś dominujące w regionie miasto po dokonaniu podziału znalazło się bowiem w granicach Nowej Marchii ze stolicą w Kostrzynie nad Odrą, co doprowadziło do obniżenia jego rangi. Natomiast w trakcie wprowadzania reformacji margrabia Jan z Kostrzyna przejął majątek Kościoła i skoncentrował w swoim ręku wielkie posiadłości ziemskie, co z czasem doprowadziło do niekorzystnych zmian gospodarczych wywołanych przez rozwój systemu folwarczno-pańszczyźnianego. Jednakże wydarzenia z okresu wojny trzydziestoletniej

how the Bishop of Brandenburg came into possession of Chojna, and the document listed is key for the reason that it clearly refers to Chojna as a town (*civitas*) for the first time. It is likely that a rapid development of Chojna began in the late thirteenth and early fourteenth centuries. Sources mention that, towards the end of the thirteenth century, the town was host to institutions such as the town council (1292), the town bench (1298), and a mayor is mentioned for the first time in 1312. Earlier, in 1282, there is a reference to the Templars from nearby Rurka taking over the parish of Chojna under their patronage, indicating that there had already been a town parish at that time, replaced in the late fourteenth century by a Gothic building that has survived to the present day. Also dating from the last quarter of the thirteenth century is the original town hall building, which preceded the structure that survives today, and the Augustinian monastery, located in the northeastern part of the town.

During the period of economic prosperity, which lasted until the 1630s—the ca. 26 ha town as surrounded by imposing walls with impressive gates. The pre-existing key town buildings, that is, the parish church and town hall, were then remodeled to have formal architectural forms with stylistic features associated with the work of Henrik Brunsberg's workshop.

In the early sixteenth century, as a result of the overlap of two unfavorable factors—that is, the division of the former Brandenburg March and the gradual introduction of the Reformation—Chojna began to decline. The town, once dominant in the region, as a result of the division, found itself within the borders of Neumark with its capital in Küstrin (present-day Kostrzyn nad Odrą), which led to a decline in its rank. On the other hand, during the introduction of the Reformation, Margrave John of Brandenburg-Küstrin took over the Church's property and concentrated large, landed estates in his hands, which in time led to unfavorable economic shifts caused by the development of the grange and feudal system. However, it was not until the events of the Thirty Years' War that the real economic collapse was triggered. At the time, armies, both Holy Roman Imperial and Swedish, moved through Chojna, high tributes and taxes were imposed, there were numerous robberies and looting, and epidemics spread. It was not until the end of the seventeenth century that Chojna began to recover from its decline. At that time, the Church of Holy Mary and the Town Hall (1711) were renovated, and the streets (1704) and the market square (1711) were paved. Over the following years, Chojna developed slowly but steadily, but never again reached the level of significance it had had in the medieval period.

In the first half of the twentieth century, the spatial structure of Chojna's old town was based on the slightly altered transportation network of the medieval town and the modern-period, compact outlying buildings spread along the street routes. These buildings, with few exceptions, were destroyed in 1945. The development process initiated in the old-town area in the second half of

wywołały prawdziwą zapaść gospodarczą. Przez Chojnę przeciągały wówczas wojska, zarówno cesarskie, jak i szwedzkie, nakładane były wysokie kontrybucje i podatki, dochodziło do licznych rozbojów i grabieży, a także szerzenia się epidemii. Dopiero w końcu XVII w. Chojna zaczęła podnosić się z upadku. Wyremontowano wówczas kościół Mariacki, ratusz (1711), podjęto akcję brukowania ulic (1704) i rynku (1711). W ciągu kolejnych lat Chojna rozwijała się powoli, ale stabilnie, nie osiągając już jednak nigdy znaczenia z okresu średniowiecza.

W 1. poł. XX w. struktura przestrzenna chojeńskiego starego miasta oparta była na nieznacznie przekształconej sieci komunikacyjnej miasta średniowiecznego i nowożytnej, zwartej zabudowie obrzeżnej rozlokowanej wzdłuż ciągów ulicznych. Zabudowa ta z niewielkimi wyjątkami uległa zniszczeniu w 1945 r. Podjęty na obszarze staromiejskim w 2. poł. XX w. proces inwestycyjny polegał na zastąpieniu dawnej, zwartej zabudowy przez rozproszone elementy osiedla modernistycznego, w którego granicach zachowano dwa przykłady monumentalnej architektury średniowiecznej: ratusz i kościół farny. Procesu tego nigdy nie zakończono, wskutek czego na terenie staromiejskim istnieją do dziś obszary niezagospodarowane. Jeden z nich stanowi teren zlokalizowany pomiędzy dawnym ratuszem a kościołem farnym przy obecnym pl. Wolności [Rymar 2016, s. 42–44].

Lokalizacja rejonu badań

Badania przeprowadzono w obrębie pasa frontowego dwóch kwartałów zabudowy istniejących do 1945 r. wzdłuż północno-zachodniej pierzei dawnego placu rynkowego⁶, pomiędzy monumentalnymi budowlami średniowiecznymi: ratuszem i kościołem farnym NMP. Obszar badań znajduje się na terenie starego miasta w Chojnie, wpisanego do rejestru zabytków⁷. Wybór lokalizacji wynikał z planów inwestycyjnych gminy, która zamierza zagospodarować pozbawiony zabudowy rejon miasta. Badania objęły działkę terenową nr 162, ograniczoną od północnego zachodu placem rynkowym, od północnego wschodu ul. Władysława Jagiełły, od południowego wschodu ul. Mieszka I i od południowego zachodu ul. Bolesława Chrobrego. Lokalizacja sondaży skoncentrowała się w rejonie zabudowy pierwotnie stanowiącej obudowę placu rynkowego.

Na planie miasta z 1724 r. [Siedler 1914] wzdłuż południowo-wschodniej pierzei rynku staromiejskiego położonych jest siedem parceli o zróżnicowanym kształcie i rozmiarach. Mniej więcej w połowie długości pierzei widoczny jest wylot wąskiej uliczki prowadzącej z rynku w kierunku kościoła Mariackiego, oznaczonej literą E. Na odcinku między północno-wschodnim skrajem pierzei a wylotem uliczki parcele w układzie: rozległa działka w kształcie litery L, oznaczona na planie literą A, wąska działka o obrysie prostokąta – B, rozległa działka o obrysie prostokąta – C oraz bardzo wąska i długa działka – D. Na odcinku między

the twentieth century consisted of replacing the former compact development with scattered elements of a Modernist housing estate, within the boundaries of which two examples of monumental medieval architecture were preserved: the town hall and the parish church. This process was never completed, as a result of which there are still undeveloped areas in the old town area today. One of them is the area located between the former town hall and the parish church at the current Wolności Square [Rymar 2016, pp. 42–44].

Location of the area under investigation

The investigation was carried out within the front strip of two town blocks that existed until 1945 along the northwest frontage of the former market square,⁶ between the monumental medieval buildings: the town hall and the parish church of Holy Mary. The area under study is located within the old-town area of Chojna, which is listed in the register of monuments.⁷ The choice of the study site was motivated by the municipality's development plans, as it intends to develop an area of the town that is currently free of buildings. The investigation covered field plot No. 162, delineated from the northwest by the market square, by Władysława Jagiełły Street from the northeast, by Mieszka I Street from the southeast and by Bolesława Chrobrego Street from the southwest. The location of the surveys was concentrated in the area of the development that had originally framed the market square.

On the town plan of 1724 [Siedler 1914]: along the southeastern frontage of the old town square are seven plots of varying shape and size. About halfway along the frontage one can see the exit of a narrow street leading from the market towards the Church of Holy Mary, marked with the letter E. In the section between the northeastern edge of the frontage and the mouth of the street, the plots in the following layout: an extensive L-shaped plot, marked on the plan with the letter A, a narrow plot with a rectangular outline – B, an extensive plot with a rectangular outline – C and a very narrow and long plot – D. In the section between the mouth of the street and the edge of the frontage on the southwest side, the plots had the following layout: two neighboring plots with a rectangular outline – F and G, and an extensive plot with an L-shaped plan, marked on the plan with the letter H.

The form of the buildings located along the market frontage in question is known from postcards from the first half of the twentieth century. On the section of the market-square frontage between Holz Strasse (now Władysława Jagiełły Street) and an unnamed street leading towards the Church of Holy Mary, four buildings of two to three stories in height were located. On the opposite side of the alley on the section of the frontage towards König Strasse (now Bolesława Chrobrego Street), a two-story building with a gable roof, its ridge parallel to the front facade, with the gable wall facing the street, and erected in a timber frame, a two-story corner building, with a hip roof.

wylotem uliczki i skrajem pierzei po stronie południowo-zachodniej parcele w układzie: dwie sąsiadujące działki o obrysie prostokąta – F i G oraz rozległa działka na planie litery L, oznaczona na planie literą H.

Forma zabudowy istniejącej wzdłuż przedmiotowej pierzei rynku znana jest z kart pocztowych z 1. poł. XX w. Na odcinku pierzei rynku pomiędzy Holz Strasse (obecnie ul. Władysława Jagiełły) a bezimienną uliczką prowadzącą w kierunku kościoła Mariackiego zlokalizowane były cztery budynki o wysokości od dwóch do trzech kondygnacji. Po przeciwnej stronie uliczki na odcinku pierzei w kierunku König Strasse (obecnie ul. Bolesława Chrobrego) budynek dwukondygnacyjny z dachem dwuspadowym w układzie kalenicowym ze ścianą szczytową od strony uliczki wzniesioną w konstrukcji szkieletowej i budynek dwukondygnacyjny, narożnikowy, kryty dachem czterospadowym.

Cel badań

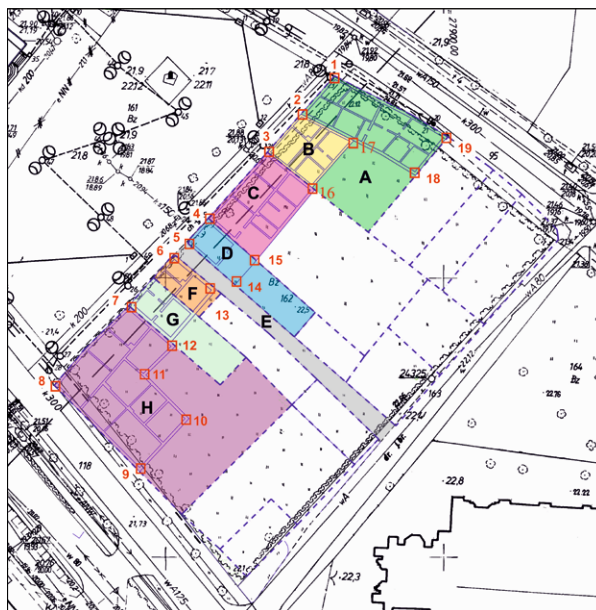
Celem badań było ustalenie kształtu zabudowy istniejącej wzdłuż placu rynkowego do 1945 r. oraz formy i stanu technicznego jej relikwów pod kątem wskazania zakresu bezwzględnej ochrony i możliwości ich wykorzystania w przypadku nowego zagospodarowania przedmiotowej przestrzeni. Łącznie zaplanowano 22 wykopy sondażowe, zlokalizowane na obrysie parceli uwidocznionych na planie miasta z 1724 r.

Organizacja i realizacja zadania

Badania architektoniczne zaplanowali i wykonali dr inż. arch. Maciej Płotkowiak oraz dr inż. arch. Jakub Gołębiowski z Wydziału Architektury Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie na podstawie decyzji Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie⁸. Badania archeologiczne przeprowadzili mgr Sławomir Słowiński i mgr Grzegorz Durdyń z Muzeum Narodowego w Szczecinie na podstawie decyzji ZWKZ w Szczecinie⁹. Wydatną pomoc w trakcie opracowania wyników badań udzieliło Koło Naukowe studentów Politechniki Morskiej „Meriti” pod opieką Krzysztofa Beczkowskiego, Kamila Borczyka i Ilony Garczyńskiej. W trakcie pomiarów geodezyjnych przeprowadzono inwentaryzację odkrytych relikwów zabudowy metodą skanowania 3D, która pozwoliła na ich precyzyjne odwzorowanie w rysunku technicznym.

Wyniki badań

W sondażach zlokalizowanych wzdłuż pierzei placu rynkowego nr 2, 3, 4, 7 niemal bezpośrednio pod powierzchnią terenu odsłonięto relikty w formie dwóch przyległych do siebie, wzajemnie równoległych ścian – przebiegających w przybliżeniu na kierunku północny zachód/południowy wschód, wzniesionych z surowego kamienia polnego lub cegły ceramicznej o bardzo zróżnicowanych wymiarach¹⁰.

Ryc. 3. Przedwojenny układ parcelacji nałożony na współczesny podkład geodezyjny wraz z planem wykonania sondaży; oprac. M. Płotkowiak, J. Gołębiowski.

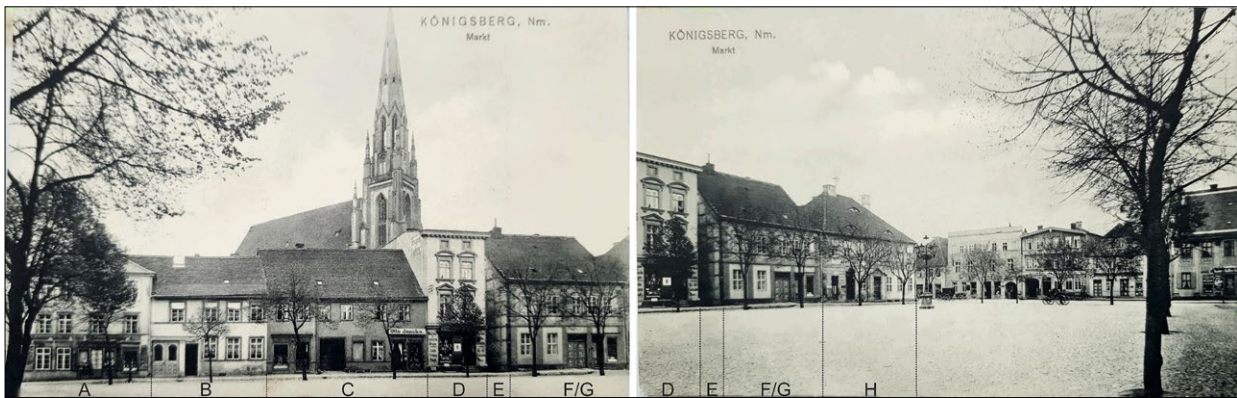
Fig. 3. Prewar plot layout superimposed on a modern survey map with the archaeological survey sites marked; by M. Płotkowiak, J. Gołębiowski, 2022.

Objective of the study

The purpose of the investigation was to determine the shape of the buildings that had existed along the market square up to 1945, as well as the form and technical condition of their remains, with the intention to establish the scope of unconditional statutory conservation and the possibility of their use in the event of new development of the space in question. A total of 22 surveying excavation sites were planned, located on the contours of the plots shown on the 1724 town plan.

Task organization and execution

The architectural investigation was planned and carried out by Ph.D. Eng. Arch. Maciej Płotkowiak and Ph.D. Eng. Arch. Jakub Gołębiowski from the Faculty of Architecture at the West Pomeranian University of Technology in Szczecin—based on the decision of the West Pomeranian Voivodeship Conservator of Monuments in Szczecin.⁸ Archaeological research was carried out by M.A. Sławomir Słowiński, and M.A. Grzegorz Durdyń of the National Museum in Szczecin—based on the decision of ZWKZ in Szczecin.⁹ Extensive assistance during the documentation of the results was provided by the Meriti Student Academic Club of the Maritime University of Szczecin under the supervision of Krzysztof Beczkowski, Kamil Borczyk and Ilona Garczyńska. During the survey measurements, the uncovered development remains were surveyed using 3D laser scanning, which enabled their precise recordation on technical drawings.

Ryc. 4. Widok południowo-wschodniej pierzei rynku przed 1945 r.; ze zbiorów T. Mizgiera.

Fig. 4. View of the southeast frontage of the market square pre-1945; from the collection of Tomasz Mizgier.

Ryc. 5. Widok lotniczy wykonanych wykopów sondażowych, wygenerowany na podstawie modelu powstałego w wyniku procesu trójwymiarowego skanowania terenu, u góry kadru widoczne są odkryte piwnice kamienic tworzących przed 1945 r. południowo-wschodnią pierzeję rynku; oprac. Koło Naukowe „Meriti”.

Fig. 5. Aerial view of the probing excavations, generated using a model created by a 3D laser scan. At the top of the frame are the unearthed cellars of townhouses, which formed the southeastern frontage of the market square before 1945; by the Meriti Students' Academic Club, 2022.

Pomiędzy ścianami odsłoniętymi w sondażach nr 4 i 5, 6 i 7 oraz w sondażach nr 3 i 8 stwierdzono obecność pomieszczeń piwnicznych, w tym zachowanych relikwów sklepień krzyżowych murowanych z cegły ceramicznej. Ze względu na stosunkowo niewielkie wymiary odsłoniętych partii ścian i sklepień można je interpretować jedynie bardzo ogólnie, jako nowożytnie z prawdopodobnym datowaniem na XVIII w.

W sondażach nr 5 i 6 na głębokości ok. 15–25 cm pod poziomem terenu odsłonięto nawierzchnię uliczki łączącej niegdyś rynek staromiejski z kościołem Mariackim wykonaną z bruku drobnowymiarowego wraz z kamiennymi krawężnikami o przebiegu północny zachód/południowy wschód i przyległe doń z obu stron relikty murowanych z cegły ścian piwnicznych z zachowanymi relikwami nowożytnych sklepień krzyżowych murowanych z cegły ceramicznej¹¹. Mury o przebiegu północny zachód/południowy wschód, odsłonięte w sondażach nr 5 i 14 oraz 6 i 13, są relikwami zewnętrznych ścian bocznych budynków przyległych niegdyś do tej uliczki.

Results

In the probes located along the frontage of the market square at No. 2, 3, 4, and 7, almost directly below the ground surface, the survey found remains in the form of two adjacent, mutually parallel walls—running in an approximate northwest/southeast direction, built of rough fieldstone or clay brick of widely varying dimensions.¹⁰

Between the walls uncovered in probes 4 and 5, 6 and 7, as well as in probes 3 and 8, cellar rooms were found, including surviving remains of cross vaults made of ceramic brick. Due to the relatively small size of the uncovered portions of the walls and vaults, they can only be interpreted very generally as modern with a probable dating to the eighteenth century.

In probes No. 5 and 6, at a depth of about 15–25 cm below ground level, the surface of the street that once connected the old town square with the Church of Holy Mary—made of small cobblestones along with northwest/southeast stone curbs—was exposed, as well as the remains of brick cellar walls adjacent to it on

W sondażu nr 8 płytko pod powierzchnią terenu odsłonięto relikty dwóch ścian piwnicznych murowanych z cegły ceramicznej¹² bez śladów sklepień. Ze względu na skromne rozmiary odsłoniętych partii ścian można wstępnie ocenić, że nie są to relikty ustrojów średniowiecznych, a więc wskazać jedynie, że pochodzą z okresu nowożytnego.

Mur o przebiegu północny zachód/południowy wschód odsłonięty w sondażach nr 8 i 9 jest reliktem zewnętrznej ściany bocznej budynku położonego na skraju pierzei rynku staromiejskiego po stronie południowo-zachodniej, przyległego jednocześnie do König Str. (obecnie ul. Bolesława Chrobrego).

W sondażu nr 11 odsłonięto ponadto dwa stopnie zabiegowe wykonane z betonu. Relikty ścian w rejonie braku podpiwniczenia zachowane są w przewadze na wysokość pojedynczej warstwy materiału i w konsekwencji brakuje podstaw do ich bliższej interpretacji.

W pozostałych sondażach stwierdzono obecność reliktyw ścian o zróżnicowanej grubości i przebiegu, wzniesionych z cegły ceramicznej lub cegły wapienno-piaskowej oraz z kamienia polnego, przebiegających w kierunkach w przybliżeniu północny zachód/południowy wschód lub w kierunku prostopadłym. Czas pochodzenia tych reliktyw jest bardzo zróżnicowany i może obejmować okres od schyłku XVII lub początku XVIII w. do początku XX w.

Relikty ścian odsłonięte w sondażu nr 12 stanowią kontynuację reliktyw z sondażu nr 7, relikty z sondażu nr 13 stanowią przedłużenie reliktyw z sondażu nr 6, z sondażu nr 14 leżą na przedłużeniu reliktyw z sondażu nr 5, a z sondażu nr 15 i 16 kontynuują przebieg reliktyw z sondażu odpowiednio nr 4 i 3. Mury o przebiegu północny zachód/południowy wschód odsłonięte w sondażach nr 2 i 17, nr 3 i 16, nr 4 i 15 oraz nr 7 i 12 są relikdami ścian sąsiedzkich.

Brak reliktyw uniemożliwił rozpoznanie wymiarów budynku położonego na skraju pierzei od strony północno-wschodniej ze ścianą boczną przebiegającą wzdłuż Holz Str. (obecnie ul. Władysława Jagiełły).

Powyższa interpretacja pozwala na odtworzenie podziału własnościowego w pierzei rynku staromiejskiego (obecnie pl. Konstytucji 3 Maja) z okresu sprzed likwidacji zabudowy jako obejmującego siedem budynków, z których pięć¹³ było podpiwniczonych (co najmniej w części).

Stwierdzona podczas badań lokalizacja podziałów własnościowych wyznaczonych od strony placu rynkowego przez ściany sąsiedzkie jest zgodna ze strukturą własnościową przedmiotowego terenu przedstawioną na mapie z 1724 r. [Siedler 1914].

W trakcie badań nie stwierdzono obecności reliktyw konstrukcji murowych, których cechy materiałowe i technologiczne pozwalałyby kwalifikować je jako powstałe w okresie średniowiecznym. Dotyczy to także reliktyw murowanych z cegły sklepień krzyżowych odsłoniętych w poziomie podpiwniczenia w sondażach nr 6 oraz nr 7 i nr 12. Wszystkie odsłonięte relikty wyka-

both sides, with preserved remains of modern-period groin vaults made of ceramic brick.¹¹ The northwest/southeast aligned walls, uncovered in probes No. 5 and 14 and probes No. 6 and 13, are remains of the external side walls of buildings once adjacent to this street.

In probe No. 8, right below the ground surface, the remains of two basement walls were exposed, made of ceramic brick¹² with no traces of vaults. Due to the modest size of the exposed portions of the walls, it is only possible to assess that they are not remains of medieval structural systems—and so indicate only that they are from the modern period.

The wall with a northwest/southeast course uncovered in probes No. 8 and No. 9 is the remains of the outer side wall of a building located on the edge of the frontage of the old town square on the southwest side adjacent to König Strasse (now Bolesława Chrobrego Street) at the same time.

In addition, two winder risers made of concrete were found in probe No. 11. Wall remains in the area without a basement have survived here mostly up to the height of a singular material layer and, as a result, there is no basis for their detailed interpretation.

In other probes, the presence of wall remains of varying thickness and course were found, erected both of clay brick or lime-sand brick and fieldstone—running in approximately northwest/southeast or perpendicular directions. The origin periods of these remains vary greatly and may range from the late seventeenth or early eighteenth century to the early twentieth century.

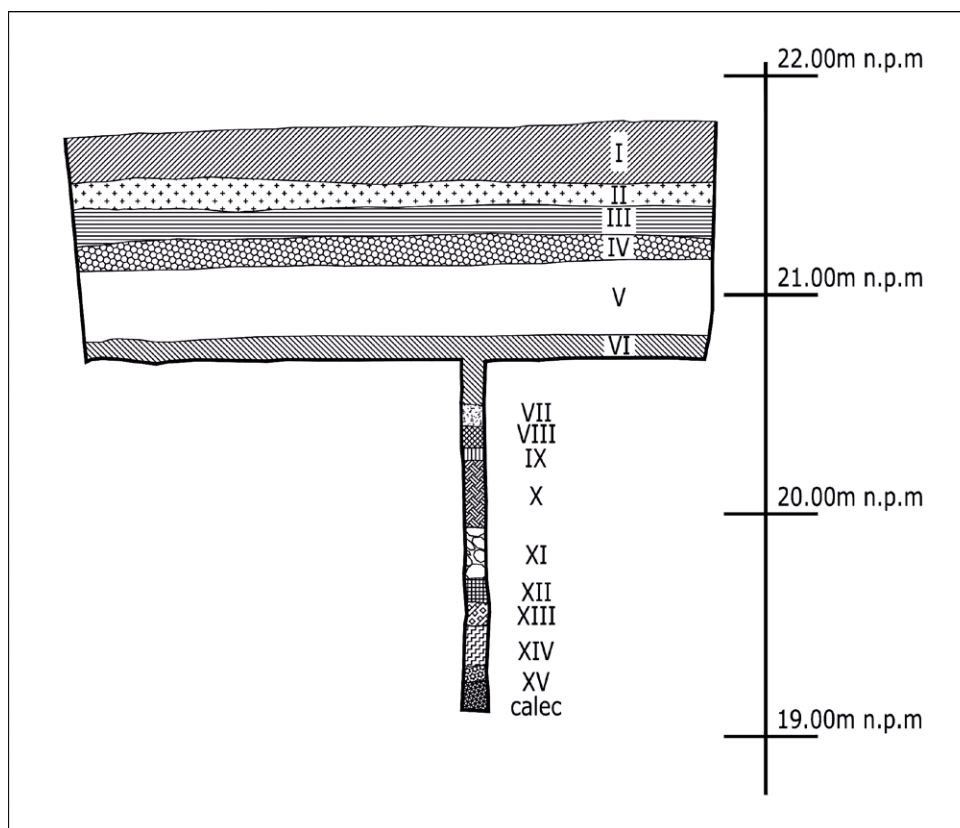
The wall remains uncovered in probe No. 12 are a continuation of the remains from probe No. 7, the remains from probe No. 13 are an extension of those from probe No. 6, those from No. 14 lie on an extension of those from probing No. 5, and those from probes No. 15 and 16 continue the course of the remains from probes No. 4 and 3, respectively. The northwest/southeast-oriented walls exposed in probes 2 and 17, probes 3 and 16, probes 4 and 15, and probes 7 and 12—are the remains of party walls.

The lack of remains enabled the dimensioning of the building located on the edge of the frontage on the northeast side with a side wall running along Holz Strasse (now Władysława Jagiełły Street).

The above interpretation makes it possible to reconstruct the property division in the frontage of the old-town square (now Konstytucji 3 Maja Square) from the period before the development was leveled, as including seven buildings, five of which¹³ had basements, at least in part.

The location of the property divisions determined on the side of the market square by the party walls, as found during the survey, is consistent with the property structure of the area as depicted on the 1724 map [Siedler 1914].

The survey did not reveal the presence of the remains of masonry structures whose material and technological characteristics would qualify them as built in the medieval period. This includes the remains of brick

Ryc. 6. Chojna – Stare Miasto, sondaż nr 1, profil południowy; rys. S. Słowiński, oprac. graficzne M. Płotkowiak. Legenda: I – humus, II – szara próchnica z domieszką jasnobrązowej polepy, III – zaprawa wapienna z rumoszem drobnego gruzu ceglano i domieszką próchnicy, IV – ciemnoszara próchnica z węgielkami drzewnymi, V – szarobrązowa próchnica z dużą domieszką gliny, VI – ciemnożółta glina, spiaszczona, z przebarwieniami szarej próchnicy, VII – szara próchnica, lekko spiaszczona, VIII – mieszanina żółtego piasku z szarą próchnicą, IX – jasnożółty piasek ze żwirem, X – szara próchnica przemieszana z żółtym piaskiem, z pojedynczymi grudkami polepy, węgielkami drzewnymi, niewielkimi ułamkami kości, XI – ciemnoszara próchnica, węgielki drzewne, przepalone kamienie (?), domieszka piasku, XII – brązowa próchnica z domieszką jasnożółtej gliny, XIII – brązowoszara próchnica, XIV – jasnoszara, spiaszczona próchnica, XV – żółty piasek z przebarwieniami próchnicznymi, calec – żółty piasek.

Fig. 6. Chojna – Old Town, probe No. 1, southern profile. Drawn by S. Słowiński, production: M. Płotkowiak. Key: I – humus; II – gray humus with an admixture of light brown pugging; III – lime mortar with debris of fine brick rubble and an admixture of humus; IV – dark gray humus with charcoals, V – gray brown humus with a large admixture of clay; VI – dark yellow clay, sandy, with discoloration from gray humus; VII – gray humus, slightly sandy; VIII – mixture of yellow sand with gray humus; IX – light yellow sand with gravel; X – gray humus mixed with yellow sand, with singular lumps of pugging, charcoals, small bone fragments; XI – dark gray humus, charcoals, burnt stones?, admixture of sand; XII – brown humus with admixture of light yellow clay; XIII – brownish gray humus; XIV – light gray sandy humus; XV – yellow sand with humus discoloration, undisturbed soil – yellow sand.

zują cechy konstrukcji nowożytniej [Płotkowiak, Gołębiowski 2022].

W trakcie badań nie stwierdzono również obecności żadnych zachowanych relikwów zabudowy drewnianej.

Natomiast w bezpośrednim sąsiedztwie terenu badań w latach 90. XX w. podczas realizacji nowej zabudowy wzdłuż północnej pierzei ul. Władysława Jagiełły w wykopach fundamentowych natrafiono na relikty konstrukcji murowych, które mimo stosunkowo niewielkich gabarytów bez wątpliwości mogły być interpretowane jako średniowieczne.

Należy również wskazać, że na terenie starego miasta w Chojnie natrafiono na liczne pozostałości osadnictwa „łużyckiego”.

W trakcie badań tylko w jednym przypadku stwierdzono obecność warstw kulturowych zawierających materiał zabytkowy z okresu średniowiecza, przy czym wykazano całkowity brak materiału zabytkowego

groin vaults uncovered at the basement level in probe No. 6 and probes No. 7 and 12. All exposed remains show features of modern-period construction [Płotkowiak, Gołębiowski 2022].

The investigation also found no surviving remains of wooden buildings.

However, in the immediate vicinity of the 1990s study area, during the construction of new buildings along the northern frontage of Władysława Jagiełły Street—the remains of masonry structures that, despite their small size, could be certainly interpreted as medieval, were found in foundation excavations.

It should also be pointed out that numerous traces of “Lusatian” settlement were encountered in the old town of Chojna.

During the investigation, only in one case was the presence of cultural layers containing historical material from the Middle Ages found, with no traces of early

Ryc. 7. Jedna z zachowanych piwnic, odkryta w sondażu nr 5; fot. M. Płotkowiak.

Fig. 7. One of the surviving cellars, discovered in probe No. 5; photo by M. Płotkowiak.

Ryc. 8. Brukowa uliczka łącząca rynek z kościołem Mariackim; fot. M. Płotkowiak.

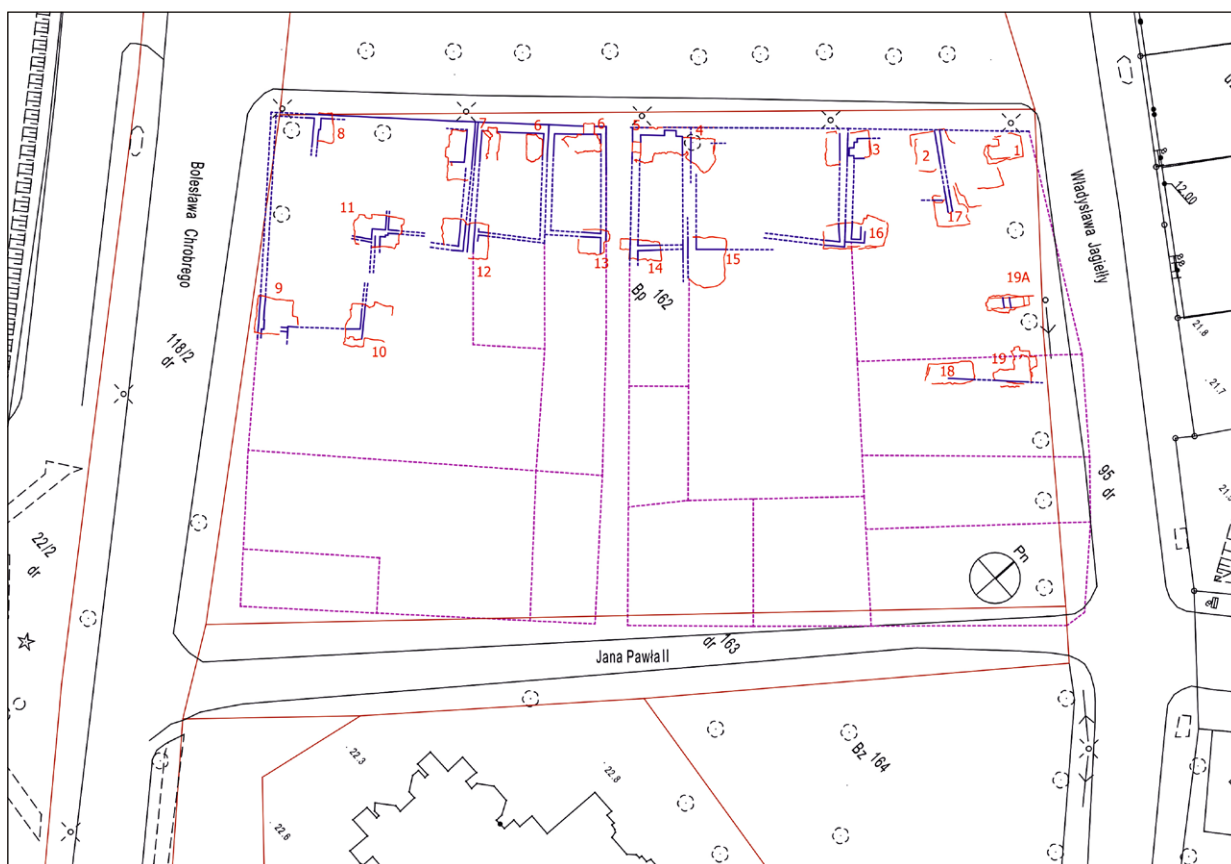
Fig. 8. A cobblestone street, connecting the market square with the Church of Holy Mary; photo by M. Płotkowiak.

z okresu wczesnego średniowiecza [Słowiński 2022]. W kontekście zachowania na terenie staromiejskim w Chojnie – w tym pod położonym w bezpośrednim sąsiedztwie placu rynkowego kościołem Mariackim – licznych pozostałości osadnictwa „łużyckiego” ze znaczną dozą prawdopodobieństwa wykluczyć można następującą hipotezę o usunięciu z terenu badań pozostałości osadnictwa wczesnośredniowiecznego np. w wyniku niwelacji terenu. Wydaje się bowiem, że podczas takiego zabiegu usunięte zostałyby również pozostałości osadnictwa „łużyckiego”. Pozwala to wnioskować, że teren badań został zagospodarowany na „surowym korzeniu” i do czasu wzniesienia nowożytniej pierzei nie był zabudowany wcale lub miał zabudowę drewnianą. Ustalenia te wskazują na użytkowanie terenu badań w okresie średniowiecznym jako placu rynkowego.

Rejon badań położony wzdłuż placu rynkowego stanowił najbardziej eksponowaną lokalizację na terenie miasta i potencjalnie winien być zabudowany. Położenie placu rynkowego w kontekście obecności w jego pierzei monumentalnego ratusza nie budzi żadnych wątpliwości. Wykluczyć zatem można hipotezę o lokalizacji placu rynkowego w innym rejonie miasta. Należy jednak wskazać, że rozmiary placu

medieval historical material found [Słowiński 2022]. In the context of the preservation of numerous remnants of “Lusatian” settlement in the old-town area of Chojna, including under the Church of Holy Mary, located in the immediate vicinity of the market square, the hypothesis that the remains of early medieval settlement were removed from the area under investigation, e.g., as a result of land leveling, can be ruled out with a considerable degree of probability. This is because it can be surmised that the remains of the “Lusatian” settlement would also be removed during such an operation. This allows us to argue that the area under investigation was developed *in cruda radice* and, up to the construction of the modern-period frontage, was either completely undeveloped or featured wooden development. These findings indicate the area under investigation was used as a market square during the medieval period.

The area under investigation located along the market square was the most exposed location in the town and should have potentially been developed. The location of the market square in the context of the presence in its frontage—the historical town hall—does not raise any doubts. Therefore, the hypothesis that the market square may have been located in a different part of the town can be rejected. However, it should be noted that the size of

Ryc. 9. Ustalony w trakcie badań przebieg ścian sąsiedzkich przedwojennych kamienic (kolor niebieski) zestawiony z przedwojennym układem parcelacji (kolor różowy); oprac. J. Gołębiowski.

Fig. 9. The course of the party walls of prewar tenements found during the investigation (blue) compared with the prewar parceling layout (pink); by J. Gołębiowski.

rynkowego i kształt otaczającej go zabudowy znane są dopiero z przekazu pochodzącego z XVIII w. Zatem całkowity brak na placu rynkowym reliktyw średniowiecznej, tak drewnianej, jak i murowanej; brak pozostałości osadnictwa wczesnośredniowiecznego w rejonie badań; obecność w granicach placu średniowiecznych warstw kulturowych, a także obecność reliktyw zabudowy średniowiecznej i reliktyw osadnictwa „łużyckiego” w bezpośrednim otoczeniu rejonu badań nie mogą być dziełem przypadku. W związku z powyższymi ustaleniami z pewną dozą ostrożności należy przyjąć, że zabudowę nowożytną, której relikty odkryto, wzniesiono na surowym korzeniu w terenie wcześniej użytkowanym na cele handlowe, lecz niezabudowanym. Można więc wnioskować o zmianie kształtu i rozmiarów placu rynkowego, który pierwotnie zajmował cały teren pomiędzy ratuszem i kościołem farnym, a dopiero po załamaniu gospodarki miasta w okresie nowożytnym został zredukowany do ok. 1/3 oryginalnych rozmiarów i w takiej formie przetrwał do 1945 r. Obecny rozmiar placu rynkowego liczony pomiędzy liniami rozgraniczającymi zabudowę wynosi 43 x 98 m. Przyjęcie hipotezy o zmianie kształtu placu rynkowego pozwala oszacować jego pierwotny rozmiar

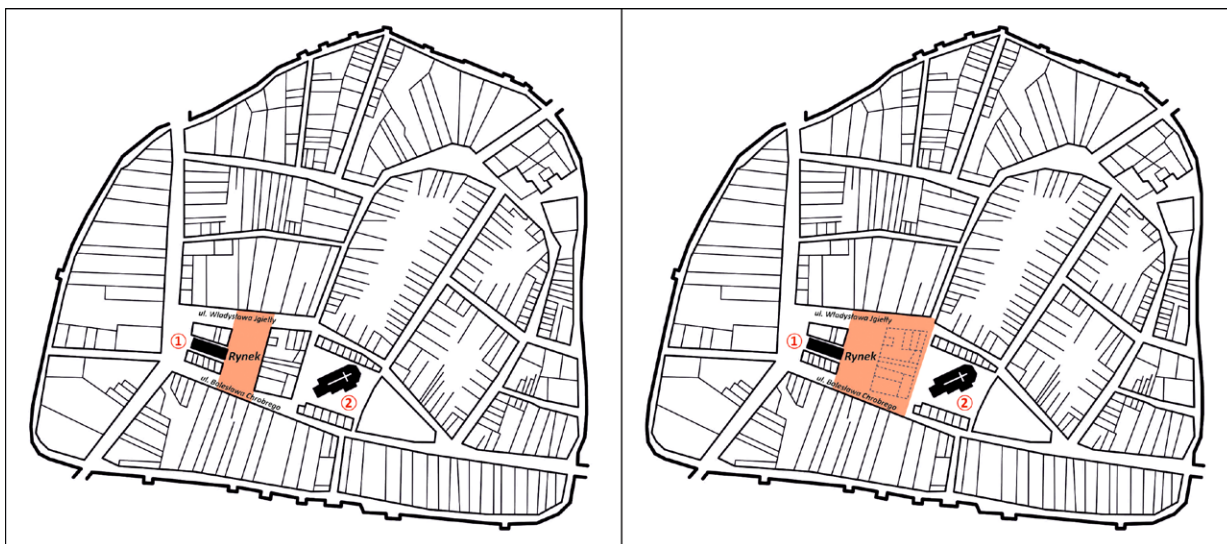
the market square and the shape of its surrounding development are known only from a source dating back to the eighteenth century. Thus, the total absence of:

- the remains of medieval buildings—both wooden and masonry;
- the remains of early medieval settlement; and the presence of medieval cultural layers within its boundaries,

as well as presence of:

- the remains of medieval buildings;
- the remains of “Lusatian” settlement in the immediate vicinity

cannot be mere chance. In light of the above findings, it should be assumed with some caution that the uncovered modern-period buildings—were built *in cruda radice* in an area previously used for commercial purposes, but that had been undeveloped. Thus, one can infer a change in the shape and size of the market square, which originally occupied the entire area between the town hall and the parish church, and that—after the collapse of the city’s economy in the modern period—it was reduced to about a third of its original size, and in this form it survived until 1945. The current size of the market square, measured between the building lines, is 43 x 98 m. Adopting the hypothesis

Ryc. 10. Domniemany kształt i rozmiar rynku średniowiecznego w porównaniu z utrwalonym obecnie rozmiarem rynku; oprac. J. Gołębiowski.
 Fig. 10. The presumed shape and size of the medieval market square compared to the size of the market square established today; by J. Gołębiowski, 2022.

na ok. 98 x 98 m. Przekształceniu o podobnym charakterze w wyniku przemian gospodarczych uległ na przełomie XVI i XVII w. Targ Rybny w Szczecinie [Płotkowiak et al. 2021, s. 71–85].

Dodatkowo należy podsumować stan wiedzy o osadnictwie wczesnośredniowiecznym na terenie starego miasta w Chojnie. W trakcie dotychczasowych badań na tym obszarze nie odkryto jakichkolwiek pozostałości osadnictwa wczesnośredniowiecznego, jednocześnie obecne są liczne dowody osadnictwa „łużyckiego”¹⁴. Do chwili obecnej nie dostrzeżono przyczyn, które mogłyby wyjaśnić mechanizm ewentualnej całkowitej likwidacji reliktyw wczesnośredniowiecznego osadnictwa w warunkach zachowania pozostałości osadnictwa łużyckiego.

W konsekwencji, jeśli wykluczyć zbieg okoliczności polegający na przypadkowym ominięciu terenu dawnego grodu, który wobec jego domniemanych rozmiarów oraz zakresu i rozproszonej lokalizacji badań wydaje się mało prawdopodobny, w tym okresie na terenie Chojny nie występowało osadnictwo. Zachodzą więc przesłanki pozwalające na rewizję dotychczasowego poglądu o genezie miasta lokacyjnego w oparciu o średniowieczny gród, który niekiedy identyfikowano z wzmiankowaną źródłowo osadą Chinz/Chynez/Kinch.

of the change in the shape of the market square allows us to estimate its original size at about 98 × 98 m. A similar transformation as a result of economic changes took place at the turn of the sixteenth and seventeenth centuries—the Fish Market in Szczecin [Płotkowiak et al. 2021, pp. 71–85].

In addition, it is necessary to summarize the state of knowledge about early medieval settlement in the old town area of Chojna. During previous research in the area, no remains of early medieval settlement were discovered, while at the same time there is ample evidence of “Lusatian” settlement.¹⁴ To date, no reasons were found to explain the mechanism of the possible complete disappearance of early medieval settlement remains that would be accompanied by the preservation of the remains of Lusatian settlement.

Therefore, if we exclude the possibility of accidentally missing the area of the former gord, which, in the light of its presumed size, and the scope and scattered locations of probes appears highly improbable—we can conclude that there was no settlement in Chojna during this period.

Thus, there are reasons to revise the previous view on the origins of the charter town based on an early medieval gord, including the source-confirmed Chinz/Chynez/Kinch gord.

Bibliografia / References

Teksty źródłowe / Source texts

- Adler Friedrich, *Mittelalterliche Backstein-Bauwerke des preussischen Staates*, t. 2: *Die Mark Brandenburg*, Berlin 1898.
- Kehrberg Augustyn (Augustini Kehrberges), *Erleuteter Historisch-Chronologischer Abriss, Der Stadt Königsberg in der Neu-Marck*, Berlin 1725.

Opracowania / Secondary sources

- Blunck Erich, *Die Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg (Neumark)*, z. 3: *Die nördlichen Orte*, Berlin-Schöneberg 1927.
- Bobiński Stanisław, *Urbanistyka polskich miast przedlokacyjnych*, Warszawa 1975.
- Bütow Hans, *Die alten Straßennamen der Stadt Königsberg*, [w:] *Die Neumark. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Neumark*, R. XVI, nr 2, red. Otto Kaplick, Landsberg 1939.
- Gierke Michał, *Kto wymyślił Chojnę. Sprawozdanie z przebrzmiałej debaty*, „Rocznik Chojjeński” 2017, nr 9.
- Gierke Michał, *Nieco uwag o neogotyckiej wieży kościoła Mariackiego w Chojnie*, „Rocznik Chojjeński” 2012, nr 4.
- Gierke Michał, *Stan i perspektywy badań archeologicznych miasta Chojny*, cz. 2: *Po 1992 roku*, „Rocznik Chojjeński” 2013, nr 5.
- Graliński Grzegorz, *Średniowieczne mury obronne Chojny*, „Rocznik Chojjeński” 2011, nr 3.
- Kalita-Skwirzyńska Kazimiera, *Rozwój urbanistyki i architektury Chojny w okresie średniowiecza*, [w:] *Terra Transoderana: sztuka Pomorza Nadodrzańskiego i dawnej Nowej Marchii w średniowieczu*, red. Maria Glińska, Krystyna Kroman, Rafał Makąła, Szczecin 2004.
- Keyser Ereich, *Deutsches Städtebuch: Handbuch städtischer Geschichte: Mitteleuropa*, t. 2, Stuttgart-Berlin 1941.
- Klempin Robert, *Pommersches Urkundenbuch*, t. 1–6, Stettin 1868–1907.
- Krüger Bruno, *Die Kietzsiedlungen im nördlichen Mitteleuropa*, Berlin 1962.
- Kuna Marcin, *Średniowieczne mury miejskie w powiecie gryfińskim na tle sieci miast warownych Pomorza Zachodniego i dawnej wschodniej Brandenburgii*, „Rocznik Chojjeński” 2015, nr 7.
- Latour Stanisław, *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa-Poznań 1981.
- Munch Henryk, *Geneza rozplanowania miast Wielkopolski XIII i XIV wieku*, Kraków 1946.
- Piskorski Jan Maria, *Brandenburskie Kietze (chyże) – instytucja pochodzenia słowiańskiego czy „produkt” władzy askańskiej?*, „Przegląd Historyczny” 1988, t. 79, z. 2.
- Płotkowiak Maciej, Słowiński Sławomir, Paszkowski Zbigniew, *Średniowieczny Targ Rybny na Podzamczu w Szczecinie w świetle dotychczasowych badań (na tle wybranych miast portowych południowego pobraża Bałtyku)*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2021, nr 67.

Reiche Robert, *Bausteine zur Geschichte der Stadt Königsberg in Neumark während des Mittelalters*, Königsberg i. Neumark 1898.

Rymar Edward, *Chojna, Słownik historyczny Nowej Marchii w średniowieczu*, t. 2: *Ziemie chojeńska, mieszkowicka, trzcicka i kostrzyńska*, Chojna-Wodzisław Śląski 2016.

Siedler Jobst E., *Märkischer Städtebau im Mittelalter. Beiträge z. Geschichte d. Entstehung, Planung u. baulichen Entwicklung d. märkischen Städte*, Berlin 1914.

Zeiller Martin, *Topographia Electoratus Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae 1652*, t. 13.

Dokumentacja / Documentation

Gruszecki Andrzej, Widawski Jarosław, „Badania historyczno-architektoniczne Kościoła NMP w Chojnie – II faza”, mps w archiwum NID Oddział w Szczecinie, Szczecin 1962.

Lukas Ewa, „Chojna, woj. Szczecińskie: Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta”, P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków, mps w archiwum Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dalej: ZWKZ) w Szczecinie, Szczecin 1964.

Płotkowiak Maciej, Gołębiowski Jakub, „Sprawozdanie z przeprowadzonych badań architektonicznych w ramach zadania: Przeprowadzenie badań archeologicznych i architektonicznych dla terenu między ratuszem i kościołem Mariackim oraz terenu przy murach tzw. Planty w Chojnie”, Katedra Historii i Teorii Architektury, Wydział Architektury, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, mps w archiwum ZWKZ w Szczecinie, Szczecin 2022.

Słowiński Sławomir, „Sprawozdania z badań archeologicznych, Chojna działka terenowa nr 162 oraz działka terenowa nr 71”, mps w archiwum ZWKZ w Szczecinie, Szczecin 2022.

Akty prawne / Legal acts

Decyzja nr 1533/2022 z dnia 16 września 2022 r. Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zezwalająca ze stanowiska konserwatorskiego na przeprowadzenie badań archeologicznych na terenie działek nr 162, obręb 3 Chojna i nr 71 obręb 3 Chojna, mps w archiwum ZWKZ w Szczecinie, Szczecin 2022.

Decyzja nr 1626/2022 z dnia 4 października 2022 r. Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zezwalająca ze stanowiska konserwatorskiego na przeprowadzenie badań architektonicznych na terenie działek nr 162, obręb 3 Chojna i nr 71 obręb 3 Chojna, mps w archiwum ZWKZ w Szczecinie, Szczecin 2022.

Wpis do rejestru zabytków nr 76 – decyzja nr K1.V-0/58/56 z dnia 27 lutego 1956 r. – strefa „A”

* Współautorem artykułu jest mgr Grzegorz Durdyń, orcid.org/0009-0004-2204-4271, Dział Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie.

¹ Polemikę w sprawie Starego i Nowego Miasta w Chojnie podsumował Michał Gierke [2013, s. 21–22].

² W latach 1960–1962 badania ukierunkowane na weryfikację hipotezy o powstaniu wieży średniowiecznego kościoła NMP w Chojnie poprzez przekształcenie dawnej bramy w fortyfikacjach obwodowych Starego Miasta przeprowadzili, bez powodzenia, Andrzej Gruszecki i Jarosław Widawski [1962].

³ Problem chojeńskiej chyży (Kietz) rozumianej najogólniej jako przyrodowa osada zrekapitulował Gierke na podstawie prac Kehrberga, Krügera i Piskorskiego; zob. [Kehrberg 1725, s. 35], [Krüger 1962, s. 33–56], [Piskorski 1988, s. 307–308], [Gierke 2013, s. 24–25].

⁴ Dyskusję w sprawie tożsamości domniemanej przedlokacyjnej osady w Chojnie ze znanym ze źródeł grodem Chinz/Chynez/Kinch, którą prowadzili przed 1945 r. badacze Paul Nissen i Robert Riche, omówił Gierke [2013, s. 21–22].

⁵ Nazwa pochodzi od założonego już w 1180 r. miasta Stendal.

⁶ Plan miasta z 1724 r. [Blunck 1927, s. 31].

⁷ Zgodnie z orzeczeniem o [Wpisie do rejestru zabytków nr 76 1956] strefa „A” 1 obejmuje teren Starego Miasta otoczonego murami obronnymi wraz z obszarem przyległym (teren dawnych wałów i fos, zagospodarowany później zielenią – planty).

⁸ [Decyzja nr 1626/2022], znak: ZN.5142.102.2022.MS.

⁹ [Decyzja nr 1533/2022], znak: Z.Arch.5161.104.2022.

¹⁰ Cegła o wymiarach ok. 245–305 x 120–145 x 62–95 mm.

¹¹ Cegła o wymiarach ok. 280–282 x 130–138 x 75–86 mm.

¹² Cegła o wymiarach ok. 256–299 x 120–146 x 55–96 mm.

¹³ Budynek położone pomiędzy sondażami nr 2 i 17 oraz nr 3 i 16, sondażami nr 4 i 15 oraz nr 5 i 14, nr 6 i 13 oraz sondażem nr 6 (pom. 2), nr 7 i 12 oraz sondażami nr 8 i 11 były podpiwniczone od strony frontowej. Budynek położony pomiędzy sondażami nr 6, 7 i 12 był podpiwniczony w całości.

¹⁴ Zakres badań archeologicznych prowadzonych na terenie Chojny podsumował Gierke [2013, s. 7–48].

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są wyniki badań archeologicznych i architektonicznych, przeprowadzonych jesienią 2022 r., które rzucają nowe światło na rozwój przestrzenny i charakter układu urbanistycznego Chojny w województwie zachodniopomorskim. Celem badań było ustalenie obrysu zabudowy istniejącej wzdłuż południowo-wschodniej pierzei placu rynkowego do 1945 r. oraz określenie zakresu i stanu zachowania jej relikwów podziemnych w związku z koniecznością wskazania zakresu bezwzględnej ochrony i możliwości ich wykorzystania w przypadku nowego zagospodarowania przedmiotowej przestrzeni. Badania przeprowadzono w oparciu o wykopy sondażowe i analizę odkrytych w nich fragmentów ścian piwnicznych i fundamentowych. Najważniejszym wynikiem badań poza pozytywną weryfikacją przedwojennego układu parcelacji na danym obszarze jest ustalony brak relikwów zabudowy średniowiecznej. Powyższe odkrycie pozwala na postawienie tezy dotyczącej pierwotnego kształtu i skali placu targowego w średniowiecznej Chojnie.

Abstract

This paper presents the results of an archaeological and architectural investigation, conducted in autumn 2022, which sheds new light on the spatial development and character of the urban layout of Chojna in the West Pomeranian Voivodeship. The research aimed to determine the outline of the buildings existing along the south-eastern frontage of the market square until 1945 and to determine the scope and state of preservation of its underground relics in connection with the need to indicate the scope of absolute protection and the possibility of their use in the event of a new development of the area in question. The research was based on survey excavations and analysis of fragments of basement and foundation walls discovered there. The most important result of the research, apart from the positive verification of the pre-war parcellation system in a given area, is the established lack of relics of medieval buildings. This discovery allows us to put forward a hypothesis regarding the original shape and scale of the market square in medieval Chojna.